

М.Є. Короткевич
*суддя Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук*

ДІЄВІ МЕХАНІЗМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ СТРУКТУРНИХ НЕДОЛІКІВ В АСПЕКТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

М.Є. Короткевич. Дієві механізми виконання рішень Європейського суду з прав людини як ефективний засіб подолання структурних недоліків в аспекті діяльності Верховного Суду України. – Стаття.

В статті аналізуються дієві механізми виконання рішень Європейського суду з прав людини як ефективний засіб подолання структурних недоліків в аспекті діяльності Верховного Суду України.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Верховний Суд України, структурні недоліки, виконання рішень.

Н. Е. Короткевич. Действенные механизмы выполнения решений Европейского суда по правам человека как эффективное средство преодоления структурных недостатков в аспекте деятельности Верховного Суда Украины. – Статья.

В статье анализируются действенные механизмы выполнения решений Европейского суда по правам человека как эффективное средство преодоления структурных недостатков в аспекте деятельности Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Верховный Суд Украины, структурные недостатки, исполнение решений.

M. Korotkevich. Effective mechanisms of execution of the European Court of Human Rights judgments as an effective means of elimination structural deficiencies in the aspect of the Supreme Court of Ukraine. – Article.

This paper analyzes the effective mechanisms of execution of the European Court of Human Rights judgments as an effective means of elimination structural deficiencies in the aspect of the Supreme Court of Ukraine.

Keywords: European Court of Human Rights, the Supreme Court of Ukraine, the structural deficiencies, execution of judgments.

Права і свободи, які гарантуються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, повинні забезпечуватися, перш за все, на національному рівні та захищатися судовими органами держав-учасниць. Ефективність загальноєвропейської системи захисту прав перебуває у прямій залежності від національних правопорядків. Найвищі судові органи держав-учасниць Конвенції є основними суб'єктами взаємодії між Європейським судом з прав людини і національними судовими системами. Приведення судової практики держави у відповідність із міжнародними стандартами, підвищення ефективності засобів правового захисту покладається, передусім, на верховні суди держав, які є невід'ємною складовою загальноєвропейської системи захисту прав. Їм належить найважливіша роль у процесі імплементації європейських стандартів у сфері захисту прав людини, у зв'язку з чим найвищий судовий орган повинен мати відповідний обсяг повноважень, необхідних для здійснення цих функцій.

Забезпечувати додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням Європейського суду, усувати недоліки системного характеру, що лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усувати підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинені проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді, покликані заходи загального характеру, які спрямовані на усунення системної проблеми та її першопричини.

Основні проблеми, які призводять до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенції, з року в рік є незмінними. Це, зокрема, невиконання або тривале виконання рішень національних судів, тривале кримінальне провадження та розгляд справ у судах, неефективність розслідування певної категорії справ, недоліки законодавства та судової практики, які призводять до тримання особи під вартою без належної законної підстави, неналежні умови тримання осіб, що перебувають під контролем держави, а також недоліки законодавства й судової практики, які призводять до порушення принципу юридичної визначеності, права доступу до суду та права на справедливий судовий розгляд. Парламентська Асамблея Ради Європи звертає особливу увагу на широке розповсюдження в Україні невиконання рішень національних судів і незаконне затримання й надмірну тривалість попереднього утримання під вартою і закликає до запровадження

ефективних внутрішніх механізмів щодо швидкого виконання рішень Європейського Суду.

Забезпечення повторного розгляду справи національним судом після прийняття Європейським судом рішення проти України є одним із додаткових заходів індивідуального характеру, що передбачені українським законом у рамках відновлення порушених прав.

Згідно з процесуальними нормами різних юрисдикцій, у разі перегляду справи в результаті встановлення Європейським судом порушень Україною своїх міжнародних зобов'язань Верховний Суд України вправі скасувати оскаржуване судове рішення повністю або частково і направити справу на новий розгляд до суду, який його ухвалив, або ухвалити нове судове рішення.

На даний час повноваження Верховного Суду ухвалювати нове рішення, незалежно від підстави для перегляду справи, не реалізуються, оскільки вони перебувають у системному протиріччі з рештою відповідних положень процесуальних кодексів різних юрисдикцій, згідно з якими, Верховний Суд переглядає виключно рішення суду касаційної інстанції, а без втручання в рішення судів першої й апеляційної інстанції ухвалити нове (остаточне) рішення по суті справи є неможливим. Разом із тим, наявність у Верховного Суду можливості не лише повертати справу на новий розгляд, скасувавши незаконне судове рішення, але й ухвалювати остаточне рішення у справі дозволила б йому дієвіше впливати на виправлення порушень, констатованих Європейським судом, оперативніше, у стислі строки відновлювати порушені права та ефективніше впроваджувати високі стандарти Конвенції.

Існує й інша проблема з переглядом судових рішень у разі встановлення Європейським судом порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

У нормах, які визначають порядок допуску справ із цієї підстави до провадження Верховного Суду, законодавець заклав повноваження вищих судів прийняти до свого провадження справу, в якій останні устанавлять, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права. Така позиція законодавця призвела до суперечності норми про допуск із положеннями як процесуальних кодексів різних юрисдикцій, так і Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які не обмежують процесуальні повноваження суду найвищої інстан-

ції переглядом судових рішень лише в тих справах, де порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм матеріального права.

Багатьом фахівцям такий розподіл компетенції між Верховним Судом та вищими судами видається штучним, оскільки класифікація правових норм у теорії права за предметом правового регулювання на матеріальні та процесуальні не свідчить про їх реальне існування окремо один від одного, адже встановлення будь-якого правила поведінки (матеріальні норми) потребує визначення форм, методів порядку їх реалізації (процесуальні норми). У практиці Європейського суду і в тексті Конвенції відсутній розподіл на норми матеріального і процесуального характеру у розумінні вітчизняної доктрини, оскільки ця міжнародна судова установа керується принципом автономності тлумачення норм Конвенції, що полягає у незалежності її висновків від поширеного в окремих державах розуміння того чи іншого поняття. І нарешті, в цьому аспекті постає питання про підсудність справи у разі встановлення міжнародною судовою установою порушень, які б одночасно мали матеріальний та процесуальний характер.

Оскільки юрисдикція Європейського суду, яка поширюється на питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, стосується насамперед загальних засад судочинства, то встановлення вищими спеціалізованими судами при допуску справи, недотримання яких саме норм – матеріального чи процесуального права – призвело до порушення Україною міжнародних зобов'язань у конкретній справі, є проблематичним.

Як наслідок, наприклад, у межах кримінальної юрисдикції з часу дії норми про допуск справ через суд касаційної інстанції, до провадження Верховного Суду у 2012 році було допущено лише одну справу, в результаті розгляду якої відмовлено в задоволенні заяви, оскільки рішенням Європейського суду не було констатовано таких порушень прав заявника, які б вимагали її повторного розгляду.

Натомість Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, установивши за результатами розгляду питання про допуск, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, у 2012 році прийняв до свого розгляду 16 кримінальних справ.

Загалом відсоток допуску справ вищими спеціалізованими судами до провадження Верховного Суду становить у 2012 році менше 10, а у 2011 році – менше 11.

Відмова ж у допуску справи до провадження Верховного Суду, незалежно від підстави для її перегляду, не узгоджується із загальними засадами судочинства й обмежує сторони у праві на доступ до правосуддя з метою захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів у найвищому національному судовому органі.

Наведене дає підстави обговорити питання про внесення змін до процесуальних кодексів усіх юрисдикцій щодо надання сторонам провадження права на оскарження до Верховного Суду рішення про відмову в допуску справи.

Слід зазначити, що процедура розгляду вищими судами справ, у яких вони встановлять, що констатоване Європейським судом порушення Україною своїх міжнародних зобов'язань є результатом недотримання норм процесуального права, не врегульована чинними процесуальними кодексами, у результаті чого вищі суди посилаються на відповідні норми кодексів, що регламентують процесуальну діяльність Верховного Суду.

Одним із результатів роз'єднання між судами процесуальних повноважень щодо перегляду судових рішень на цій підставі є й те, що суд нижчої інстанції переглядає не тільки власне судове рішення, чим порушується принцип «ніхто не може бути суддею у своїй власній справі», а й рішення суду найвищої інстанції – Верховного.

Окрім труднощів із реалізацією наявних у Верховного Суду повноважень, існує практична необхідність у розширенні переліку підстав для перегляду справ з урахуванням їх галузевих особливостей. Адже судові помилки та недоліки судочинства, які трапляються на практиці, не обмежуються проблемою неоднакового застосування норм матеріального права. Зокрема, саме на проблемах процесуального характеру зосереджено увагу в рішеннях Європейського суду, тоді як найвищий судовий орган України позбавлений можливості забезпечити громадянам відповідний судовий захист із питань істотних порушень вимог процесуального закону, які перешкодили або могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Наприклад, у кримінальному процесі передусім ідеться про особу обвинуваченого, засудженого та справедливий вирок у рамках конкретної кримінальної справи, за якою стоїть доля людини

(і не однієї), і впродовж розумного строку необхідно вирішити питання про обґрунтованість її затримання або засудження. Практика перегляду судових рішень у кримінальних справах з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь засвідчила, що особам, які подають заяву про перегляд, важко віднайти та підібрати судові рішення, в яких, за однакових фактичних обставин справи, подібні суспільно небезпечні діяння отримали різну правову оцінку. Особливо особі, яка перебуває під вартою або в місцях позбавлення волі.

Тому, враховуючи особливості кримінального судочинства, є доцільним виключити з відповідної кримінальної процесуальної норми вказівку на подібні суспільно небезпечні діяння, а також надати Верховному Суду України повноваження переглядати судові рішення на підставі зазначених у статті 412 Кримінального процесуального кодексу істотних порушень вимог кримінального процесуального закону та на підставі неправильного застосування кримінального закону, що потягло безпідставне засудження особи або застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення. Це надало б системні процесуальні можливості виправити судову помилку у кримінально-правовій оцінці суспільно небезпечних діянь особи в розумний строк та забезпечити однакове застосування судами норм матеріального і процесуального права.

Внесення таких законодавчих змін забезпечило б сторонам провадження додаткову гарантію захисту своїх прав, свобод та законних інтересів у найвищому судовому органі України, зменшило би приводи для звернення громадян по захист своїх прав до Європейського суду і стало б найефективнішим засобом для попередження спорів громадянина з Державою в міжнародній судовій установі.